

## **Brit külpolitika és nagysztratégia, 1919-39**

„a védelmi politika a külügyi politikán alapszik. E kettőt nem lehet elválasztani egymástól.” –  
Clement Attlee 1935. március 11-én az Alsóházban.<sup>1</sup>

### **Diplomácia és világpolitika**

A diplomácia – ahogy A. J. P. Taylor írta egyszer – „nem több, mint pusztán beszéd és általános alapelv. (...) Ha már tényleges cselekvésre kerül sor, kilépünk a külpolitika kereteiből.” „Ha háborút indítunk – folytatja Taylor –, az ügy rögtön a hadügyminisztérium és a tengernagyi hivatal hatáskörébe kerül át. Ha pedig gazdasági együttműködésbe vágunk, akkor az államkincstár és a kereskedelmi kamara fog a problémáról gondoskodni.”<sup>2</sup> Márpedig ha így van, akkor teljesen érthető, hogy békeidőben inkább az elvek és a beszéd számítanak, mint a hadosztályok száma. A gazdasági teljesítőképesség és a tekintély tehát az irányadóak, amint azonban ha háborúra kerül a sor, rögtön Sztálin kérdése válik relevánssá: „Hány hadosztálya van?”

Amit Attlee mondott 1935-ben az Alsóházban, azt fogalmazta meg Charles Esdaile is a Fél-szigeti háborúról írott könyvében. „Háború és politika kéz a kézben jár.” Már ő panaszkodott amiatt, hogy a történészek vagy a hadi, vagy a politikai vonatkozást hanyagolják el a fél-szigeti háborúból. Hasonló a helyzet a két világháború közötti helyzettel. Csak a katonai erő biztosíthatta az erőegyensúlyt, és csak a nagy stratégia, főként a diplomácia biztosíthatta a katonai erő kedvező felhasználását.<sup>3</sup> Ezzel az alapgondolattal látok neki munkámnak. Az első és a második világháború közötti időszaknak nemhogy könyvtárnyi, de több könyvtárnyi irodalma van (nem beszélve az olyan népszerű témákkal, mint az 1938-as cseh válság, ami szintén egy könyvtárra való munkát inspirált). Dolgozatomnak a kereteit már maga a felsorolásuk is messze túlhaladná. Azzal a szándékkal kezdtem ebbe a munkába, hogy azt a hozzáállást vizsgáljam meg, mely a brit külpolitikát alakító tényezőket jellemezte a nagy nemzetközi eseményekkel kapcsolatban az adott korban. Ugyancsak célul tűzte ki annak vizsgálatát, hogy milyen gyakorlati lépéseket tettek ennek a külpolitikának az alátámasztására, vagyis a katonai és gazdasági felkészültség milyen erő kifejtést tett lehetővé, ha az érdekellentéteket nem lehetne tárgyalásos alapon rendezni. Amit itt megkísérek az, hogy

---

<sup>1</sup>Hansard 299. köt. 36. p.

<sup>2</sup>Taylor IV. 208. p.

<sup>3</sup>Esdaile X. old.

vázoljam a brit anyaország katonapolitikáját és erre fűzzem fel a vázlatosan bemutatott külpolitikai eseményeket, hogy kitűnjön, vajon lehetett –e volna az agresszívabb, „erőpolitika” hatásosabb, mint a ténylegesen követett kurzus.

## **Birodalom.**

„A föld legszebb kertje”<sup>4</sup>

Amikor Viktória, Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyságának királynője, India császárnője 1901. január 22-én eltávozott, Lord Salisbury, a királynő utolsó miniszterelnöke elégedetten nézhetett körbe a világban. Mi több, nemcsak Salisbury, de az átlag brit is. A világtérkép minden szegletén megtalálhatóak voltak a vörös mezők, melyek a brit birtokokat jelezték, a kereskedelem virágzott, a City volt a világ kereskedelmi központja, s a Királyi Haditengerészet ágyúinak árnyékában a Birodalom biztonságban volt. A felemelkedő új riválisok, a Távol-Keleten Japán és Oroszország, Európában Németország és a világkereskedelemben az Egyesült Államok ugyan okoztak némi fejfájást, de a „fényes elszigeteltség”, mely Palmerston 1865-ös halála óta a brit külpolitikát jellemezte, még mindig megvolt. Az edwardiánus korban aztán a béke érdekében vállalt fegyverkezés és elköteleződés váltotta fel a nyugalmat, de a birodalmi ragyogás megmaradt. A Nagy Háború 1914-18 között soha nem látott mértékű erőfeszítést igényelt a Birodalomtól, mind az anyaországtól, mind a domíniumoktól. Több millió férfit mozgósítottak, a hadiipar vált a gazdaság uralkodó ágává s a brit történelemben először létrejött egy tömeghadsereg, Kitchener Új hadserege. A brit oroszán – mint a propagandaplakátok ábrázolták – az ifjú oroszánoktól körülvéve háborúba ment. Amikor hazatért, egészen más világot talált. Lloyd George meghirdette a világot, mely „méltó a hősök számára”.<sup>5</sup>

### **I.**

1914. júliusában Asquith liberális kormánya kérdést intézett a domíniumokhoz: támogatnák – e az anyaországot egy európai háború esetén? A domíniumok<sup>6</sup> – az egy Dél-Afrika kivételével,

---

<sup>4</sup>Shakespeare, V. Henrik, epilógus.

<sup>5</sup>Marr 192. p.

<sup>6</sup>1914-ben: Kanada (1867 óta), az Ausztrál Államszövetség (1901 óta), Új-Zéland (1907 óta), Új-Foundland (1907 óta), Dél-Afriakai Unió (1910 óta).

ahol komoly vita tárgyát képezte a kérdés<sup>7</sup> – lelkesen reagáltak: Sir Robert Borden, Kanada miniszterelnöke kimondta, hogy Kanada automatikusan hadviselő félnek tekinti magát, amint London háborúba lép. A kis oroszánok részvétele mindenütt érzékelhető volt: kanadai és indiai katonák gázoltak Flandria sarában, ausztrálok és új-zélandiak véreztek Gallipolinál és Allenby hadjárataiban, dél-afrikaiak pedig az afrikai gyarmati hadjáratokban.<sup>8</sup> A domíniumok súlyát fejezte ki, hogy Smuts tábornok, Dél-Afrika és Sir Robert Borden, Kanada miniszterelnökei a Birodalmi Háborús Kabinet tagjai lettek. A domíniumok támogatása tehát kulcsfontosságú volt a brit erőfeszítéshez, s csupán ezt ismerték el, amikor 1919-ben ezek önállóan írhatták alá a versailles-i békét, megbontva a London központú s addig érvényben lévő egységes birodalmi reprezentáció elvét. Mind Lloyd George, mind Wilson ellenezte kezdetben a dolgot, de Borden, Kanada miniszterelnöke és a többiek arra hivatkoztak, hogy mennyi áldozatot hoztak a háborúban, így aztán önállóan írhattak alá.<sup>9</sup>

A Birodalom, melynek a domíniumok részei voltak, 1919-ben érte el legnagyobb kiterjedését az egykori német gyarmatok csatolásával (hacsak nem számoljuk a második világháború idején megszállt japán birtokokat). Ez a Birodalom folyamatosan változott kialakulása folyamán is. Disraeli számára még az az alakulat volt, melyet britek népesítenek be, egyszer akár melbournei képviselőként, aztán már a Wesminsterben szerepelve, „jönnek, mennek”, de mindig visszatérnek.<sup>10</sup> Arthur Balfour, aki ekkor a Kincstár első lordja<sup>11</sup> volt, úgy vélte, hogy Viktória királynő halálával egy kor ért véget. Szerinte a Birodalmat elsősorban a Korona fűzi össze – olyan gondolat, mely negyedszázaddal később felbukkan az 1926-os Balfour deklarációban.<sup>12</sup> A jövő nem volt világos, mégis az általános tendencia mégis a birtokok egyre nagyobb önállóság, először önkormányzat, aztán teljes függetlenség felé való békés fejlődése volt. 1919 után a birodalmi kötelékek még mindig jelentősek, noha egyre inkább

---

<sup>7</sup> Botha 1914. szeptemberi beszédét Birodalom támogatásáról tartalmazzák Grey iratai: I. 1238. p. Arthur herceg, Kanada főkormányzója beszámolója a kanadai alsóház vitáiról mellette nem sokkal.

<sup>8</sup> Ausztrália több, mint 400.000 katonát mozgósított, amelyből 60.000 fő el is esett, Németh 35. p. India kb. 390 milliós lakosságából 2 millió katonát adott az anyaországnak. Az első adatra: Németh 73. p., a másodikra: Ferguson II. 307. old. A Birodalom csapatainak kb. 16%-át adták a gyarmatok és domíniumok. Fergusson I. 321. old.

<sup>9</sup> See 128. p.

<sup>10</sup> Benjamin Disraeli az 1876-os Royal Titles Bill második olvasásán az Alsóházban, 1876. március 9-én. Hansard 227. köt. 1725-1727. p.

<sup>11</sup> A brit terminológiában: First Lord of the Treasury.

<sup>12</sup> „Úgy hiszem, hogy a Korona jelentősége Alkotmányunkban nem gyengülő, de növekvő faktor. Növekszik és növekedni kell azon szabad, önkormányzati közösségek fejlődésével, azon nemzetközösségeivel a tengeren túl, melyek alkotmányosan a Fejedelem személyén, a Birodalmi egység élő szimbólumán keresztül kapcsolódnak hozzánk.” Balfour 1901. január 25-én az Alsóházban. Hansard HC, 89. köt. Előző idézet ugyanitt, 19. old. Montgomery tábornagy az '50-es években már azt írta a „birodalmi” vezérkari főnöki tisztség „birodalmi” jelzőjéről, hogy „ma már nincs jelentősége.” Montgomery 41. p.

csak jelképesek. Ez volt az 1918 és 1939 között megtartott öt Birodalmi Konferencia<sup>13</sup> végső konklúziója. A legnevezetesebb ezek közül az 1931-es westminsteri statútum, mely szerint a domíniumok a Brit Nemzetközösség (azaz nincs szó Birodalomról) egyenjogú tagjai. A statútum megszüntette a brit parlament jogát, hogy kötelező törvényeket bocsásson ki a domíniumok számára – ezzel a joggal csak nagyon ritkán élt a parlament – és visszavonta az 1865-ös „A gyarmati törvények hatálya” törvényt, azaz immár nem írhatták felül az anyaország törvényei a korábbi gyarmatokon hozottakat. Ezenkívül intézkedett róla, hogy a trónutódlásban, vagy a királyi címekben bekövetkező bármilyen törvényi változást a domíniumok parlamentjei is el kell fogadjanak (ez a passzus 1937-ben, a lemondási válság során tett szert jelentőségre). A domíniumok tehát önállóan dönthettek arról, hogy mennyire kötelezik el magukat az anyaország támogatása mellett. A chanak-i krízis 1922-ben megmutatta, hogy a domíniumok élnek is ezzel a jogukkal<sup>14</sup>, az 1914-es feltétlen támogatás és lelkesedés már sehol sem volt. 1939-ben, amikor az új európai háború csakugyan kitört, hosszas viták után Kanada, Ausztrália és Új-Zéland valóban hadat üzent Németországnak, az Ír Szabadállam – amely De Valera 1932-es kormányra kerülése óta egyébként is csak névleg vállalt bármilyen birodalmi kötelezettséget – bejelentette semlegességét, Dél-Afrikában viszont már parlamenti puccsra volt szükség a hadüzenet keresztülviteléhez.<sup>15</sup> A domíniumok támogatásának megszerzése tehát kulcskérdés volt, de prioritásaik nagyon eltértek, és támogatásuk értéke is bizonytalan volt.

Írország, ahogy azt Michael Collins megjósolta az angol-ír szerződés 1921. végi megkötésekor, a Szabadállammal a teljes függetlenség felé haladt. E folyamat felgyorsult 1932. után, amikor az 1922-ben a szerződés-ellenes erőket vezető De Valera vette át a kormányt.<sup>16</sup> Az ír hozzáállást jelezte, hogy 1937-ben a lemondási válsággal kapcsolatban De Valera eltávolított az ír alkotmányból minden, a brit uralkodóra utaló kifejezést.<sup>17</sup> Írország jelentősége persze egyébként sem volt igen nagy, csupán stratégiai bázisként, ezt pedig a

---

<sup>13</sup>Ezek voltak a legfőbb birodalmi fórumok, melyeken az adott országok kormányfői is megjelentek (pontosabban a király/királynő összes miniszterelnöke). Az első konferenciát 1921-ben tartották, majd 1923-ban, 1926-ban, 1930-ban és 1937-ben voltak a következők.

<sup>14</sup>A problémákat csak tetézte, hogy Churchill – nem számolva az időzónákkal – rosszul időzítette a domíniumokhoz intézett segélykérés publikálását s így MacKenzie King a szeptember 16. vasárnapi újságban olvasta az előző nap feladott kódolt táviratot. Csak Új-Foundland és Új-Zéland ígért támogatást. Taylor VI. 191. p. MacKenzie King, a Birodalomra nem sokat adó kanadai liberális miniszterelnök azzal a jelszóval lépett fel, hogy nem hagyja hogy Kanada ismét gyarmat legyen. Ezt csak kihangsúlyozta az 1926-os ún. King-Byng affér.

<sup>15</sup>A britellenes búrokat képviselő Hertzog miniszterelnököt (1924-39) Smuts egy pártközi összeesküvéssel buktatta meg s lépett a helyére (1939-48). Smuts 374-380. p.

<sup>16</sup>Collinsnak nem voltak illúzió honfitársai briteket illető érzelmeivel kapcsolatban: „Aláírtam a halálos ítéletem.” – mondta. Marr 223. p.

<sup>17</sup>Egyben a főkormányzótól elvont minden hatalmat, megszüntette az unionista és szabad állam párti Szenátust, és nem küldött az 1937-es birodalmi konferenciára sem megbízottakat. DAFP I. köt. 2. sz. irat, a szerzők felsorolják a delegátusokat.

Chamberlain-kormány által megkötött szerződés az ír kikötők használatáról biztosította. Dél-Afrikában az 1924-es általános választásokon a Dél-Afrikai Pártot legyőzte a J. B. M. Hetzog vezette Nemzeti Párt, melynek fő programja éppen a birodalomellenesség volt. Hertzog valóban nem is rejtette véka alá véleményét a britek megsegítéséről egy következő háborúban és ez az irány azután is túlnyomó volt, hogy a Dél-Afrikai Párt Smuts vezetésével 1934-ben egyesült a Nemzeti Párttal, létrehozva az Egységes Pártot (mire a radikális búrok Daniel F. Malan vezetésével megalakították a „Megtisztított Nemzeti Pártot”). Ausztrália és Új-Zéland kormányai voltak még a legmértébbek a birodalmi érdekek iránt,<sup>18</sup> s ők szorultak rá leginkább a védelemre: csakhogy nem Németország, vagy Olaszország, hanem Japán irányában! Ez már a századelőtől így volt. „Nem féltek semmilyen európai haderőtől; sokkal inkább, az 1902-es angol-japán szerződés ellenére, Japántól féltek.”<sup>19</sup> Kanadában az „imperialista” (vagyis Birodalom-párti) politikát folytató Robert Borden az 1920-ban a szintén konzervatív unionista Arthur Meighen, majd az 1921-es választások után a Quebec-re támaszkodó és lényegében birodalom-ellenes William L. MacKenzie King (1921-26, 26-30, 35-48) váltotta fel. MacKenzie King már a chanak-i krízis során egyértelművé tette álláspontját: a kanadai parlament maga fog dönteni arról, hogy milyen mértékben siet az anyaország segítségére. A birodalmi gazdasági kapcsolatok is leépültek, a '20-as években esett meg először, hogy Kanada legnagyobb kereskedelmi partnere nem London, hanem Washington lett. Jól kifejezi ezt a közszájon járó mondás: „Ha az Egyesült Államok köhög, Kanada megfázik.”<sup>20</sup> Indiában az 1919-es Montagu-Chelmsford reformok, a Gandhi és a Nemzeti Kongresszus által vezetett tiltakozás hullám, és az 1935-ös Government of India Act jelölték ki az ország viszonyait. A Raj (ind.: uralom) rendszere 1935 után a diarchiára épült, a központi kormány az alkirály vezetésével brit kézben maradt, ahogy az indiai hadsereg is. Ugyanakkor az egyes tartományokban kiszélesített alapon választásokat tartottak és helyi kormányok léptek hivatalba, széles jogkörrel. Bizonyos jogokat a központi kormány magának tartott fenn, és nyitva volt az út a katonai diktatúra felé is, ha más lehetőség nem kínálkozik. A rövid politikai áttekintés után lássuk a katonai és a gazdasági vonulatot.

1919. után a briteknek birodalmuk minden pontján kihívásokkal kellett szembenézniük: Afganisztánban és Perzsiában a szovjetek léptek fel követelően, de ezt 1922-re sikerült semlegesíteni, Indiában Gandhi mozgalma 1919-21-ben tetőpontján volt, Egyiptom lázongott,

---

<sup>18</sup>Új-Zéland politikáját egyszer így foglalták össze az anyaországgal kapcsolatban: „Arra megyünk, amerre ő megy, oda állunk, ahová ő állt.” Németh 39. p.

<sup>19</sup>Toye 129. p.

<sup>20</sup>See 141. p. A kanadai önvédelmi beállítottságot mutatja, hogy a kanadaiak – mint egy szenátor 1925-ben megjegyezte – „tűzálló házban élnek, messze a gyúlékony anyagtól.” See 152. p.

a Távol-Keleten Japán egyelőre csak áttételesen, de már fenyegette a brit érdekeket. 1939-ben úgy döntöttek, hogy India 1-1 dandárt kell küldjön a Közel-Keletre és Szingapúrba háború esetén. A másik jelentős erősítés forrás Ausztrália volt. A domíniumokról sok segítségre nem lehetett számítani: 1937-ben Ausztrália nemzeti jövedelme 1%-át költötte védelmi kiadásokra, s flottája 6 cirkálóból és 5 rombolóból állt. A domíniumok fegyveres erejéről – legalábbis a háború kezdeti szakaszában – nem nagyon lehetett jót mondani. Nem volt jobb a helyzet a koronagyarmatokon és a mandátumokon sem. Ugyan mindegyik állított ki csapatokat – pl. Kelet-Afrikában a Király Afrikai Lövészeit, vagy a Transzjordániai Arab Légiót – s az afrikai és karibi területek általában viszonylag nyugodtak voltak, Egyiptomban és a Közel-Keleten a helyzet távolról sem volt ilyen jó. Egyiptomban az 1914-es protektorátus után kirobannó nemzeti elégedetlenség a brit kormányt 1922-ben arra kényszerítette, hogy lényegében visszaállítsa a korábbi struktúrát, a khedivéből Egyiptom királya lett és liberális kormányt nevezett ki a Wafd párt soraiból. Persze, ha kellett még mindig intézkedhetett a brit hadsereg, de ennek hatékonysága felettébb bizonytalan volt, hiszen hiányzott hozzá – mint mindenhol – a katonai erő.<sup>21</sup> Egyiptom tehát forrásokat kötött le, nem hozzáadott s a britek helyzete különösen bizonytalan lett az 1936-os angol-egyiptomi szerződés után, mely a csatorna-övezetbe rendelte vissza a brit csapatokat békeidőben. Irakban szintén problémák adódtak, s csak a szunnita többséget képviselő királyi udvar, a síiták és a gyenge brit-párti erők között egyensúlyozva sikerült fenntartani a brit fennhatóságot. Így is meg kellett birkóznia a török érdekeltségekkel,<sup>22</sup> melyek Moszullal és annak olajmezőivel voltak kapcsolatosak, valamint a kurd felkeléssel. Nuri-as-Said, a két világháború közötti Irak zseniális miniszterelnökének köszönhetően végül is e törekvések sikerrel jártak, Moszult a Népszövetség egy bizottsága a magyar Teleki Pál elnökletével a briteknek ítélte.<sup>23</sup> Palesztinában 1936-39-ben nagyszabású felkelés robbant ki, mely két gyarmati hadosztályt is lekötött, azaz a közel-keleti erők legjavát (a britek gyengeségét mutatja, hogy Egyiptomból kellett csapatokat átvezényelni). Tehát, noha az volt a kormányzati alapelv, hogy a „Brit Birodalom minden része felelős önnön biztonságáért”,<sup>24</sup> Londonnak rendre a saját erőforrásaiból kellett áldoznia ingatag uralma fenntartására, ami – katonai erő nem lévén elég – a „diplomáciát”, a politikai tárgyalásokat jelentette. A „rend fenntartása” pedig – mivel a tárgyalások nem mindig sikerültek, illetve sokszor erődemonstráció kellett hozzájuk – csak

<sup>21</sup>Németh 104-106. old. és Toye 149. old.

<sup>22</sup> A gyarmatügyi miniszter memoranduma, 1925. november 10-ről jól rávilágít az iraki brit politika alapvonalaira. Cabinet memorandums 1925. VIII. 13-XI. 28., 501-08. p.

<sup>23</sup>Németh 109-110. old. és Keegan II. 30-41. p. Ablonczy 256-267. p.

<sup>24</sup>A War Office (Hadügyminisztérium) memoranduma, 1938. április. (NA) PREM 1/339. Ezt az elvet az egyik birodalmi konferencián fogadták el.

szélsőséges eszközökkel, katonai statáriummal volt sokszor lehetséges. „A Transzjordániai Határvédő erő [Frontier Force] nem igazán képes hatalmas hosszúságú frontjával boldogulni.”<sup>25</sup> A palesztinai felkelés különösen fontos volt, hiszen fenyegette az összeköttetést Ázsia felé. Nem véletlen, hogy többek között az ausztrál miniszterelnök is komoly figyelemmel kísérte az eseményeket. „a legszorosabb figyelemmel követjük a Palesztina Konferencia haladását és a tárgyalások menetéről teljes tájékoztatást szeretnénk kapni.” A szituáció a Közel-Keleten létfontosságú Ausztrália birodalmi kapcsolatai szempontjából. Úgy érzi, „veszélyes lenne a jelen általános világhelyzetben bármiféle döntés”, amit igazságtalanul a zsidók felé hajlónak tekintenének.<sup>26</sup> Mielőtt rátérnénk arra, hogy konkrétan mit jelentettek a birodalmi kööttségek az anyaország számára, vissza kell még térnünk egy kicsit Indiára. India volt a Brit Birodalom alapja, nélküle – ahogy egyszer Nehru is kifejtette<sup>27</sup> – a Birodalom nem létezhetett s az indiai hadsereg ereje kulcsfontosságú volt mind a Távol-, mind a Közel-Kelet megtartásában. Ugyanakkor itt is csak nagy katonai erővel lehetett fenntartani a brit uralmat, azaz az indiai hadsereg nagy mértékben le volt kötve. „Véleményem szerint, semmi sincs, ami arra vallana, hogy valaha képesek leszünk megmaradni Indiában - amire képesnek kell lennünk, hogy a Birodalom fennmaradni képes legyen – hacsak nincsenek meg a megfelelő katonai erők tekintélyünk fenntartására.”<sup>28</sup> Az indiai hadseregnek ezt a leterheltségét az is megmutatta, hogy 1919-ben a harmadik angol-afgán háborúban képtelen volt a győzelmet kiharcolni. Noha az 1935-ös reformok Indiában jártak pozitív eredménnyel, a deficit még mindig komoly volt<sup>29</sup> s bár Lord Linlithgow elégedett volt<sup>30</sup>, tudta mivel lehet számolni: „Az indiai politikusok egészen tisztában vannak vele, hogy a sereg lojalitása nélkül nem maradhatunk meg Indiában.”<sup>31</sup> A helyzet tehát bizonytalan volt, s a katonai vezetés nem volt biztos benne, hogy „nagy a veszélye, hogy India nem lenne képes semmiféle segítséget nyújtani, sőt gyengeség forrása lenne Ófelsege kormánya számára”.<sup>32</sup> Ezért javasolta a parancsnok, Cassels tábornok a Kongresszus és az

<sup>25</sup>Sir John Dill-Sir Cyrill Deverell, 1936. IX. 18. (Liddel Hart centre), Dill 2/9, 2.

<sup>26</sup>Lyons-Chamberlain, 1939. II. 14. (NA) Prem 1/339.

<sup>27</sup>„India volt a birodalom” – írta emlékirataiban. Fischer 94. p. Churchill is e kérdés miatt mondott le 1931-ben a „nemzeti kormányban” viselt tisztségéről.

<sup>28</sup>A Lord Linlithgow alkirály saját kezű levele Chamberlainnek, 1938. április 13. Premier I/271. Eredeti.

<sup>29</sup>1938-ban 800.000, s 1939-ben is hasonló mértékű deficittel rendelkezik. 1938. februári jelentés PREM 1/339.

<sup>30</sup>„Egyáltalán nem aggódom a pozíció miatt, mely egészen kezelhető, s valóban sokkal inkább, mint volt a civil engedetlenségi mozgalom tetőfokán, Reading idején.” Már idézett 1938. április 13-i levele Chamberlainnek.

<sup>31</sup>Uo. Ennek igazsága mellesleg 1945. után bebizonyosodott, amikor lázadások törtek ki az indiai hadseregben. Ez volt a végső lökés a brit Raj bukása felé.

<sup>32</sup>R. A. Cassels tábornok, az indiai hadsereg parancsnoka, 1939. II. 26., vasárnap, Új-Delhiben az Alkirály Lakásán. Cassels ugyanis egy memorandumot nyújtott be Linlithgownak, melyben a Kongresszus erőszakos fellépéssel való megsemmisítését javasolta, hogy a belső helyzet nyugodt legyen és az erőforrásokat kifelé fordíthassák. Linlithgow erre válaszul hívott össze egy tanácskozást a vezető tisztségviselők részvételével. A

alkotmányos irányítás felszámolását. Az összefüggés világos, avagy Cassels szavaival: „a Birodalom egy nagy krízis lehetőségével szembesül a közeljövőben.” Európában bármikor háború lehet. A Közel-Kelet „nyugtalan” Paleszina miatt. A Távol-Keleten folyik a kínai-japán háború s az angol-japán kapcsolatok „rosszak”. Burmában szintén problémák vannak.<sup>33</sup> Azaz: ha India bármiféle erőforrást akar nyújtani a Birodalomnak, úgy le kell szerelni a belső elégedetlenséget, hiszen „komoly nagyságú csapatok vannak alkalmazásban olyan feladatokon, melyek lényegében rendőriek: börtönök és foglyok őrzése, stb. az államokban.”<sup>34</sup> Az indiai vezetés nem lehet biztos a dolgában, hiszen a csapatok egyelőre megbízhatóak, amint a köztisztviselők és a rendőri alakulatok is, de „végülis a személyzet indiai”<sup>35</sup>. E terv jól illusztrálja, hogy a katonai helyzet milyen kétségbeejtően ingatag. Mindazonáltal a civil hatóságok elvetették az erőszakos fellépés tervét: Zetland márkij<sup>36</sup> szerint az indiai belső helyzet noha, „nem a legjobb, amit kívánhatnánk”, de – és ezzel az indiai alkirály is egyetért – a „gyógymód”, amit az indiai főparancsnok javasol „sokkal rosszabbnak bizonyulna, mint a betegség.”<sup>37</sup> Mindazonáltal a tanácskozás már azért is érdekes, mert rávilágított egy másik fontos szempontra: mi a brit uralom alapja? Cassels tábornok azt javasolta, hogy mutassanak erőt és bocsássanak ki egy erőteljes manifesztumot. Linlithgow megkérdezte: mégis mit vár, álljon ki az alkirály és nyilvánítsák ki, hogy sokáig Indiában szeretnének maradni? Ez olyan kérdéseket vetne fel: „Milyen minőségben?”, „Meddig?” és „Milyen alapon?”<sup>38</sup> Végül is Linlithgow 1939. szeptemberében deklarálta a háborút Németország ellen, mire a Kongresszus által delegált miniszterek azonnal le is mondtak s a további összeütközést csak az újabb ígérek és a japán fenyegetés szerelte le 1941. után. Igen hosszan időztem a Birodalom (a korszakban még utoljára, birodalom) bemutatásánál, mert úgy hiszem, igen fontos felmérni, milyen kötelezettségei voltak Nagy-Britanniának világszerte s ezeknek miként felelhetett meg. Ha Lloyd George, Baldwin, vagy Chamberlain körülnézett a világban, nem láthatott mást, mint fogyó erőforrásokat és növekvő problémákat, s joggal teheték fel a kérdést: nem fogja –e egy újabb európai háború a nagy háborúban megroppant birodalmat végleg tönkretenni? Hiszen pl. Indiát csak azzal lehetett féken tartani, ha megígérik a függetlenséget (ahogy az történt 1939. után) s ezzel aláírják a Birodalom halálos ítéletét. Megérte –e ezt az áldozatot egy erőteljes európai, vagy távol-keleti (Japán elleni) fellépés?

---

tanácskozás jegyzőkönyve, PREM 1/339.

<sup>33</sup>Cassels memorandumja Linlithgownak, 1939. február 20. PREM 1/339.

<sup>34</sup>Az említett tanácskozás jegyzőkönyve, uo.

<sup>35</sup>Cassels tábornok, Uo.

<sup>36</sup>Ekkor az India-ügyi államtitkár (Secretary of State for India, azaz tulajdonképpen a miniszter).

<sup>37</sup>Zetland-Chamberlain, 1939. III. 31. PREM 1/339.

<sup>38</sup>Az említett tanácskozás jegyzőkönyve.

## II.

A probléma lényege az volt, hogy Nagy-Britannia „aránytalanul nagy összeget költött egy hatalmas birodalom védelmére, mely kevés gazdasági hasznot hozott neki.” 1939 után, amikor a „Cash and carry” miatt likvidálni kellett a brit kihelyezések szinte egészét, már semmit sem.<sup>39</sup> Mielőtt rátérnék arra, hogy milyen erőforrások álltak rendelkezésre a brit kötelezettségek teljesítésére, először szükséges pár szempontot felvetni a Birodalomhoz<sup>40</sup> való hozzáállással kapcsolatban. Lord Randolph Churchill, Winston apja egyszer találóan fogalmazta meg a brit liberális gyarmatosítás lényegét: a britek – a búrokkal szemben – legalább elvben teljes egyenlőséget hirdetnek a helyiek felé.<sup>41</sup> A búrok „el nem ülő gyűlölete az angolok iránt főként abból a tényből fakad, hogy az angolok legalább elméletben olyan jogokat követelnek a színes bőrű lakosság számára, mint a fehérekéi.” Churchill Harrow-i iskolaigazgatója szerint: a brit faj volt a legjobb a világon, mert ez „volt képes leginkább a [z egyéni] szabadságot a törvénnyel, a vallást a [közösségi] szabadsággal [és] az önbecsülést más fajok tiszteletével ötvözni.”<sup>42</sup> Mint Toye megjegyzi: „Más szavakkal, a brit képesség a faji toleranciára alapvető része volt a brit faji felsőbbbségnek!” Joseph Chamberlain megjegyzése a századelőn a brit fajról, mint a valaha volt legjobbról, és Cecil Rhodes imperializmusa egészíti ki e képet.<sup>43</sup> A brit politikusok tehát igyekeztek egyfajta „civilizációs” küldetés képet adni a Birodalom birtoklásának és fenntartásának, de a nagy tömegeket alapvetően nem érintette mindez meg. Mi több, 1919 után komoly kétségek merültek fel a vezető elitben is a Birodalom fenntartását és „küldetését” illetően.<sup>44</sup> A gyarmatok egyébként is addig voltak csak népszerűek, amíg nem jártak komoly áldozatokkal: a Lang son-i vereség 1885-ben elvezetett Jules Ferry gyarmatosító kormányának bukásához, Gladstonet Gordon kartumi halála buktatta meg. A gyarmatokat csak addig lehetett megtartani, amíg meg a lakosság viszonylag nyugodt maradt, amit a 2. búr háború idején Britannia szerte kitörő felháborodás, az amritsar-i mészárlás körüli vita 1919-ben.<sup>45</sup> Ezek a háborúk, pl. az ír 1920-21-ben, vagy a palesztinai 1936-39-ben „piszkosak” voltak, a liberális értékekkel nehezen összeegyeztethetőek, ezért csak mérsékelt erővel lehetett folytatni őket.<sup>46</sup> A franciák, vagy a

---

<sup>39</sup>Az idézet: Marr. 238. old.

<sup>40</sup>Így, nagy betűvel.

<sup>41</sup>Toye 13. p.

<sup>42</sup>Uo. 18. l.

<sup>43</sup>Herber-Martoss-Moss-Tisza: 267. p. Smuts tábornok, a dél-afrikai miniszterelnök 1943. decemberében a Life magazin számára kijelentette, hogy a Nemzetközösség „az emberi szabadság leghatalmasabb szervezett rendszere, mely az emberi történelem során valaha létezett.” Ferguson II. 350. p.

<sup>44</sup>Ferguson II. 318-328. p.

<sup>45</sup>Az előbbihez elég Lloyd George radikális megnyilatkozásaira gondolni. Utóbbira: Toye 150-151. p.

<sup>46</sup>Montgomery írta az írországi harcokról: „Az ilyen háború azonban tiszteknek és legénységnek egyaránt

hollandok persze nem volt ilyen válogatósak: az 1956-62-es algériai háború, vagy a hollandok 1945-48-as indonéziai háborúja is mutatja ezt. Persze a katonai győzelem hiábavaló, ha elvesztik a politikait: 1945 után megmutatkozott, mit jelent a gyarmatbirodalmakra nézve, ha az Egyesült Államok a világ legnagyobb hatalma. Tehát, noha az európaiak a XIX. században örömmel vették tudomásul nagy hatalmukat,<sup>47</sup> sokat nem akartak áldozni rá. Nem is kellett: Franciaország 1937-ben a 17 milliós Vietnámot 2.920 francia hivatalnokkal adminisztrálta, 10.776 francia katona segítségével, akiket 38.000 helyi hivatalnok és katona támogatott.<sup>48</sup> Összefoglalva: morálisan a gyarmatosítás 1919. után már nem volt igazolható és a helyi lakosság is mindinkább ellenséges volt, ezért a költségek nőttek, az eredmények csökkentek. Politikai egyezségekkel még el lehetett halasztani a felbomlást, de megállítani (különösen katonai erővel) nem. Mint Churchill mondta 1954-ben Michael Blüindellnek, a kenyai fehér telepesek vezetőjének a Mau Mau felkelésről: „Nézete szerint a probléma nem igazán katonai – a probléma a lázadók meggyőzése.”<sup>49</sup>

Kivonulás nem, de teljes erővel folytatott háború szintén nem. Ez a lényege a hozzáállásnak. A britek szerették volna megtartani a két világháború között birtokaikat, Egy külügyminisztériumi jelentés szerint: „Nekünk nincsenek területi ambícióink, nem vágyunk a gazdagodásra. Mindenünk van, amit szeretnénk – talán még több is annál. Egyetlen célkitűzésünk, hogy megtartsuk, amit szeretnénk, és békében éljünk. (...) A brit kereskedelem és pénzügy olyan sokrétű és olyannyira mindenütt jelen van, hogy akármilyen is lesz a béke megzavarásának az eredménye, mi leszünk a vesztesek.”<sup>50</sup> Politikai körökben ez volt az általános vélekedés. Szó sem volt már olyan „rendőri” akciókról, mint az 1900-as kínai beavatkozás. A konzervatívok birodalomföltő álláspontját a tengernagy és Első lord Chatterfield jól fogalmazta meg: „miénk már a világ jó része, legalábbis a legjobb részei, és

---

mélységesen lealacsonyító; alkalmas arra, hogy csökkentse tisztességüket és lovagiasságukat, s boldog voltam, amikor véget ért.” Montgomery 30. old. Amint Lloyd George is visszaretent Írország katonai erővel való meghódításától 1921-ben. Marr 221. p. Amint Asquith kifejezte: az írországi történelem vetekedik „Európa legalávalóbb despótizmusainak legsötétebb évkönyveivel.” Marr. 222. old. Ugyanígy még a császár Németország imperialista légkörében is mélységes felháborodást okozott a századelőn a Hottentotta-lázadás kezelése, amelynek során gyakorlatilag kiirtották a népet.

<sup>47</sup>Jules Grévy (1879-87 között Franciaország elnöke) elégedetten jegyezhetette meg Urabi ezredes egyiptomi nacionalistáinak 1882-es veresége után: „Mindenekfelett azt tartom a legfontosabbnak, hogy legalább egy pillanat erejéig kiviláglott: az európai csapatokkal muzulmán, vagy arab haderő nem kelhet versenyre.” Taylor I. 356. p. Az európai többség tudatra jellemző volt, hogy egy „magas beosztású” brit tiszt állítólag kijelentette Nehrunak a háború alatt: „jobban örült volna, ha a *Prince of Wales* és a *Repulse* nevű hajókat a németek, nem pedig a sárga japánok süllyeszti el.” Fischer 90. p.

<sup>48</sup>Seth 301. p. 1914-ben Csehországnak „majdnem akkora” államapparátusa volt, mint a bécsi központi hatóságoknak, s nagyobb, mint a londoni köztisztviselői kar, mely az egész Brit Birodalom ügyeit intézte. Taylor II. (Habsburg Monarchia) 187. p. A Raj-nak a két háború között

<sup>49</sup>Töve IX. p.

<sup>50</sup>Ferguson I. 320. p. Ez a kereskedelem pedig még mindig a legnagyobb volt a világon: 1938-ban a világkereskedelem 13,8%-a volt. Fischer 49. old.

mi csak szeretnénk megtartani, amink van, [és] meggátolni, hogy mások elvegyék tőlünk.” Mintha csak Metternichet hallaná az ember, amint Lord Ponsonbyt győzködi arról, hogy az Osztrák Birodalomnak nincsenek itáliai ambíciói. Végül is mi választásuk lehetett volna a londoni politikusoknak? Katonai és gazdasági erővel léphettek volna fel az egyetemes béke érdekében, amihez nyilvánvalóan nem volt elég erejük – és akaratuk sem. Őfelsége kormánya nem vállalhatta a világ csendőrének szerepét, ahogy Miklós cár tette a Szent Szövetség és Trumantól kezdve az Egyesült Államok a hidegháború korában. Mint Bonar Law mondta 1922-ben: „Nem cselekedhetünk egyedül, mintha mi lennénk a világ rendőrsége.”<sup>51</sup> A brit vezetők nagyon is tisztában voltak a birodalmi pozíciók sérülékenységével. A katonai vezetők pedig maximálisan egyetértettek ezzel a nézettel. Hiszen a brit hadsereg „túl szétszórta, [...] egyetlen hadszíntéren sem vagyunk elég erősek – sem Írországból, sem Angliában, sem a Rajnánál, sem Konstantinápolyban, sem Batumiban, sem Egyiptomban, sem Palesztinában, sem Mezopotámiában, sem Perzsiában, sem Indiában.” – mint Sir Henry Wilson megírta 1921-ben.<sup>52</sup> Ezt az igazságot mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amikor Nagy-Britannia a maximumra futtatta a haditermelést és a Lend-lease támogatta, 1944-ben a Nemzetközösség katonai erői a nem brit csapatokkal együtt is csak Olaszországban tudták a bevetett erők többségét adni, ezen kívül pedig 35-40%-ban a franciaországi csapatokat, valamint egészében a burmai hadsereget.<sup>53</sup>

Milyen lehetséges ellenfelek jöhettek számításba? Itt alapvetően három hatalommal kell számolni: Németország, Olaszország és Japán. Ezek közül a '20-as években egyedül az utóbbi volt komolyan vehető. A Távol-Kelet fontos szerepet játszott a britek politikájában mindvégig, ők voltak Holland-Kelet India garantálói is, Canning idejétől fogva. Mégis, itt már át kellett engedni a vezető szerepet az Egyesült Államoknak, mely a századforduló óta a legfőbb érdekelt volt Kínában. Ez azt jelentette, hogy a japán terjeszkedés elleni fellépést Kínában lényegében Washingtonra lehetett hagyni. Ez annál is fontosabb volt, mivel egyszerre csak egyfrontos háborút lehetett képes viselni az Egyesült Királyság – ahogy az 1939-41-ben be is bizonyosodott. Ezután csupán az amerikai segítség tartotta életben – és háborúban. 1921-32-ben építették a szingapúri bázist, a Távol-Kelet biztosítására. 1921-22-ben volt a washingtoni konferencia, melyen megállapították a flották arányát a három fő hatalom között. 1932-ben a vezérkari főnökség így nyilatkozott: „a távol-keleti területeink egésze, csakúgy, mint India és a domíniumok teljes partvonala, valamint a hatalmas kereskedelmünk és hajózásunk

---

<sup>51</sup> 1922. október 6-i cikke a The Times-ban a chanak-i krízis kapcsán. Taylor VI. 192. p.

<sup>52</sup> Ekkor a Birodalmi Vezérkar főnöke volt.

<sup>53</sup> Toye 230. old.

védtelen.”<sup>54</sup> 1936-ban Montgomery-Massingberd megjegyezte: „Minél nagyobb az elköteleződésünk Európa iránt, annál kevésbé leszünk képesek birodalmunk és az azon belüli kapcsolattartás biztosítására.”<sup>55</sup> A Közös Tervezési Albizottság<sup>56</sup> 1936. júliusában így szólt: „Katonai szempontból, Franciaország rendkívüli gyengesége következtében, a Németország és Japán, sőt bizonyos körülmények között talán Olaszország közötti megegyezés miatt, valamint a Nagy-Britannia elleni közvetlen támadás esetén a birodalmat érintő hatalmas kockázat folyományaként, jelen helyzet a Németországgal való megegyezéssel politikát diktálja, és ennek következtében a német agresszió veszélyének késleltetését bármely alapvető érdekeltiségünk ellen.”<sup>57</sup> 1937-ig lényegében nem állt semmi a britek útjában egy távol-keleti expedíciós erő kiküldésével kapcsolatban. A washingtoni konferencián 1921-22-ben 5:5:3:1:1 arányban osztotta el a tonnatartalmakat az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Japán, Olaszország és Franciaország között. Az 1930-as londoni konferencia a kisebb hajókra 10:10:7-hez arányt alkalmazott. Ezen keretek között valóban lehetséges volt egy brit távol-keleti fellépés. Ugyanúgy, mint az amerikaiak elleni háború tervében, itt is a kereskedelmi összeköttetések megszakításán volt a hangsúly – ami ezúttal fontosabb volt, lévén Japán nagyrészt importálta a stratégiai nyersanyagokat. 1939-ig kb. 10 nagy hajót (csatahajókat, csatacirkálókat) kívántak a Távol-Keletre küldeni, ott távolról megszakítani a japán kereskedelmet. Szingapúr volt erre a tökéletes bázis, s innen biztosítani lehetett Ausztrália és Új-Zéland védelmét is. 1939. után a német és olasz flottaépítkezés megborította az egyensúlyt: eddig az erők paritásában voltak, innentől csak 7 nagy hajót küldhettek a Távol-Keletre, azokat is csak Olaszország semlegessége esetén.<sup>58</sup> 1921-ben a flotta megérkezését 42, 1937-ben 70, 1939-ben már 90 napra becsülték.<sup>59</sup> A légierő és a sereg csak addig volt érintett a kérdésben, amíg Szingapúr védelmét kellett biztosítani. Végig megfigyelhető, hogy a flotta és a légierő elsőbbséget élvezett a sereggel szemben. 1935-36-ban az Admirális a „kéthatalmi alapot” javasolta: egyidejű háborúra kell készülni Németország és Japán ellen.<sup>60</sup> Ezt a kabinet soha nem hagyta jóvá, de ennek szellemében cselekedtek.<sup>61</sup> Végül a gyakorlat megmutatta, hogy a birodalmi erők túlságosan lekötöttek egy távol-keleti fellépéshez: 1939-41 között a *Prince of*

---

<sup>54</sup>Ferguson I. 321. p.

<sup>55</sup>Uo. I. 322. p.

<sup>56</sup> A Vezérkari Főnökök Bizottságának albizottsága.

<sup>57</sup>Uo.

<sup>58</sup>Peden 146. old.

<sup>59</sup> Az ausztrál külügyminiszter szerint 1937-ben kb. 28 nap lett volna egy nagy hajó útja a Földközi-tengerről Szingapúrba. Sir George Pearce-Joseph Lyons, 1937. január 26. DAFP 1. sz. irat.

<sup>60</sup>Noha Neville Chamberlain már 1934-ben megmondta: „Lehetetlen számunkra megfelelni a Japán és Németország elleni egyidejű háborúnak; egyszerűen nem engedhetjük meg a költségeket.” Ferguson II. 328. l.

<sup>61</sup>Peden 156. p.

Wales és a *Repulse* Távol-Keletre vezénylése volt az egyetlen jelentős brit akció (és ez katasztrófával is végződött).<sup>62</sup> 1944-re természetesen a helyzet megváltozott: a német és az olasz flotta fenyegetése eltűnt, s az anyaország nagy flottát tudott küldeni a Távol-Keletre. Igaz: a Brit Csendes-óceáni flotta még mindig csak kisegítőként működött, de annak nagyon is jó volt s mellesleg igencsak impreszív. A két valószínűtlen ellenség az Egyesült Államok és Franciaország volt. Az amerikai-brit kapcsolatok olyannyira szívélyesek voltak, hogy természetesen készültek amerikai tervek egy angol-amerikai háborúra. Chamberlain tényleg nem kedvelte az amerikaiakat, s az 1930-as évek első felében Tokió és Washington között akart egyensúlyozni a Távol-Keleten. Mindazonáltal ezek a tervek is csak azt bizonyítják, hogy a katonai tervek megléte nem jelez feltétlenül háborús szándékot. a franciáktól pedig nem lehetett várni, hogy a kapcsolatokban odáig menjenek, hogy a britek esetleg a németek oldalára kényszerüljenek.<sup>63</sup> Ami Olaszországot illeti: e probléma a Királyi Haditengerészetre tartozott, hiszen ha megszakítják az olaszok összeköttetéseit Afrikával és bombázni kezdik partvidékeiket, nem sokat tudnak tenni (ahogy az 1943. után bebizonyosodott). Mivel pedig a Királyi Haditengerészet – ellentétben egyes stratégiák némelykor pesszimista várakozásaival – mindenkor fölényben volt az olasz Regia Marinával szemben (ahogy azt a tarantói támadás és a spartiventói csata igazolták), nem ez volt a britek legfontosabb gondja. A gondot igazából csak Németország jelenthette, ez is viszont csak akkor, ha légierije képessé válik Nagy-Britannia bombázására. Egyébként mivel 1938-ig a francia hadsereg egyértelmű fölényben volt a Wehrmachttal, a Királyi Haditengerészet pedig a Kriegsmarinével szemben, ezért Nagy-Britannia biztonságban volt.<sup>64</sup> Ez egy igen fontos pszichológiai momentum, mind a brit, mind a francia vezetés elsősorban a bombázásoktól félt, noha a német légierő közelében nem volt soha, hogy megfelelő kapacitással rendelkezzen. Gamelin, a francia hadsereg parancsnoka

---

<sup>62</sup> A Keleti Flottának szintén csak akkor lehetett esélye, ha az amerikaiak lekötötték az Egyesített Flotta főerejét. Amikor 1942. tavaszán a japánok az indiai-óceánra összpontosítottak, Sommerville egységei súlyos veszteségeket szenvedtek. Keegan I. 456, 461. p.

<sup>63</sup> Peden 145. p.

<sup>64</sup> 1939-ben a brit flotta 15 csatahajóval és csatacirkálóval, 6 repülőgéphordozóval, 59 cirkálóval, több száz kísérőhajóval és 38 tengeralattjáróval rendelkezett, míg a franciák 7 csatahajóval és csatacirkálóval, 2 repülőgép hordozóval, 19 cirkálóval, rombolókkal és tengeralattjárókkal. A német flotta ereje (a befejezetlen) Bismarck és Tirpitz csatahajó, a Scharnhorst és a Gneisenau csatacirkálók, a Deutschland, Lützow és Graf Spee zsebcsatahajó, az Admiral Hipper és a Blücher nehézcirkáló, 6 könnyűcirkáló, 34 romboló, 57 tengeralattjáró. A német hadsereg 1938. szeptemberében 37 hadosztállyal (köztük 3 páncélos és 4 gépesített) sorakozott fel Csehszlovákia ellen. Christopher Chant szerint „valószínűbb, hogy (...) a csehekkel szembeni katonai fenyegetés nagyon is valóságos volt, és a német hadsereg is képes lett volna győzelmet aratni.” Nyugaton ekkor mindössze 5 hadosztály állt rendelkezésre. Chant (a harmadik birodalom) 80, 21. p. A francia haderő kb. 875.000 főt tett ki békéltetésén, 5 millió főt mozgósítás után, amiből kb. 1,5 milliót lehetett az anyaországban használni a frontvonalon. A német hadsereg békéltetésze 1.300.000 fő volt. A franciák 2.946, míg a németek 2.977 páncélozott járművel rendelkeztek. A fegyverkezési program, amit beindított Daladier végül, sikeresnek bizonyult: az Armée d'Air aránya a Luftwafféhoz viszonyítva 1/5-ről 1/2-re nőtt 1939-1940-ben (2.200 repülő 4.400 ellenében). Majoros 340. p.

1935-ben azt mondta a brit birodalmi vezérkari főnöknek, hogy örülne a bombázások betiltásának.<sup>65</sup> Chamberlain 1938-ban Münchenből hazafelé jövet elgondolkodott a repülőről, hogy milyen hatásokkal járna egy bombázás.<sup>66</sup> Von Dirksen London német nagykövete szerint: „Angliában elterjedt felfogás, hogy most Anglia biztonsága szempontjából a legfenyegetőbb tényező nem a lehetséges ellenség tengeri flottája, hanem a légiflotta.”<sup>67</sup> 1939-ben azonnal megkezdték a brit gyermekek evakuálását Londonból. Mintegy 830.000 iskolás korút, továbbá 700.000 anyát és babát.<sup>68</sup> Amikor pedig elmaradtak az első nagy háborús összecsapások, Chamberlain népszerűsége az újonnan megszülető közvéleménykutatásokon a 70%-ot ütötte. Akár őszintén mondta-e Bonnet, akár nem, tény, hogy egészen kétségbe esett, amikor arról beszélt Sir Eric Phippsnek 1938. szeptemberében, hogy a németek 8000 repülővel bírnak és a francia és brit városok védtelenek.<sup>69</sup> Mi több, Bonnet meg volt győződve róla, hogy a németek 1500 repülőgépet képesek havonta kibocsátani (ezt a számot csak a háborús termelés csúcspontján, 1944-ben érték el). Baldwin így nyilatkozott 1934-ben: „Amikor Anglia védelmére gondolunk, már nem Dover fehér sziklái jutnak az eszünkbe; a Rajnára gondolunk. Itt fekszik a határvonalunk.”<sup>70</sup> Talán mindennél beszédesebb Baldwin 1932-es kijelentése, miszerint a bombázó mindig áttör. Különösen népszerűek voltak ezek a nézetek azok körében, akik spórolni akartak a katonai költségvetésen: építsenek fel egy hatalmas légierőt, mely döntő volt az 1920-as szomáliai gyarmati hadjáratban, majd Irakban a '20-as években és még a légvédelmet is biztosítaná. 1939-ben a koordinációs miniszter már arról panaszkodik, hogy a légierő igényei elszívják a honi termelési kapacitásokat a sereg elől, ezért a készletek egy részét Kanadából kéne beszerezni. Természetesen ez többre kerülne, de nincs mit tenni. „Az USA, feltételezem, most a fő lehetséges ellátmány forrás”<sup>71</sup> Mindez pedig még azért is előnyökkel járna, mert megoldaná a régi stratégiai dilemmát: a katonai költségvetéssel egyszerűen nem volt lehetőség a Birodalom helyőrségekkel való ellátására és egy új BEF szervezésére. A két világháború között az egyik alapelv mellest a Haldane-reformok egyik legfontosabb részének, a kontinensen bevethető expedíciós erő létének a hiánya volt: egyszerűen se pénz, se akarat nem volt rá. Tehát a brit hadsereg lényegében 1939-40-ig képtelen lett volna akár

---

<sup>65</sup> Montgomery-Massingberd-Lord Halifax (Hadügyminiszter), 1935. augusztus 17. LH C., Montgomery-Massingberd 10/1-10. MM 158/5. Gépelt levél, Montgomery-Massingberd aláírásával.

<sup>66</sup>Faber, 8. p.

<sup>67</sup>Dirksen-Ribbentropp, 1938. július 10. Okmányok.

<sup>68</sup> Marr 337-339. p.

<sup>69</sup> Faber, 276. p. Bonnet nagyot tévedett: a németek termelése ennél sokkal kisebb volt.

<sup>70</sup> Baldwin 1934. júliusában. Fergusson I. 316. p. DAFP I. köt. 5. sz. irat. Memorandum az ausztrál delegáció számára a Birodalmi Konferenciára.

<sup>71</sup>Chatfield-Hore Belisha, 1939. III. 31. (NA) PREM 1/296. Ez természetesen amerikai dollárokat igényelt.

csak minimális beavatkozásra is a kontinensen. Ha valaminek mégis adtak prioritást, az a RAF és a RN volt, utábbi egyértelműen az összeköttetési vonalak védelmi, előbbi pedig a németek elrettentése miatt. A legnagyobb probléma talán „a kormány folyamatos hezitációja volt a hadsereg kontinentális szerepéről, egészen a II. világháború előestéjéig.”<sup>72</sup> Valóban, csak ezután lehetett egy némileg harcképes BEF-et összeállítani, de ez már nem Sir John French 1914-es mons-i hadserege volt. . Amit fontos még kihangsúlyozni az, hogy nem történt nagy reform, mint 1856-58 és 1900-1901 után. 1937 decemberében a Védelmi Koordinációs Miniszter, Sir Thomas Inskip elfogadott javaslata értelmében a feladatok a következők: 1. a honi légvédelem fenntartása, 2. a birodalmi helyőrségek fenntartása, 3. csapatok küldése „egy keleti hadszíntérre”, 4. „együttműködés Britannia bármely lehetséges háborús szövetségese területének védelmében.” Ettől fogva lényegében a „korlátozott kontinentális fellépési képesség” politikáját felváltotta a „kontinentális fellépési képesség teljes hiánya”. A brit hadsereg költségvetése 1923-ban 43,5 millió font, 1932-ben – a mélyponton – 36 millió, 1938-ban 87 millió (és 36 millió hitel). 1923-ra tért vissza lényegében a békebeli szintre a sereg. India igényelte a legtöbb brit csapatot, mintegy 70.000-et. A hadsereg „Az erősen megcsappant tartalék erők azt jelentették, hogy a hadsereg nehezebben tudta teljesíteni elkötelezettségeit, mint 1914 előtt. Általános volt az érzés, hogy az 1914-18-as háborús erőfeszítés nemcsak egyedi volt, de „abberráció” (mint Sir George Milne, a Birodalmi Vezérkar Főnöke 1926-ban mondta). Milne azt is kijelentette hogy a hadsereg egy hadtestet is képtelen lenne mozgósítani egy európai háborúra, és a politikusok sem voltak lelkesebbek egy kontinentális háború gondolatát illetően. Az 1930-as évek közepéig egyébként a seregnek tényleg nem is volt valódi ellenfele (az Egyesült Államok, vagy Japán tengerészeti érdekkörbe tartozván). 1928-ban vezették be a „Tíz-éves szabályt”, ami azt jelentette, hogy az adottól számított 10 éven belül nem kell tartani össze-európai háborútól. Ezt 1932-ig tolták ki, s csak ekkortól nem ez alapján jártak el. A Shanghai Védelmi Erő 1927-es útnak indítása megmutatta: még egy hadosztályt is nehéz ellátni fegyverzettel, felszereléssel. A 10-éves szabály egyébként lehetetlenné tette a hadsereg fejlesztését, ami a honi hadiipar szinte teljes leépülésével is járt. A vezérkari főnök maga is többször kijelentette a '20-as években a hadsereg „teljesen elavult”.<sup>73</sup> Mindez azt jelentette, hogy bármiféle brit garancia, akár az 1925-ös locarnói, akár az 1938-as csehszlovák, vagy az 1939-es lengyel mindössze fantázia volt: előírányozta a hadbalépést, de amint ez megtörtént, nem volt mit tenni. Más szavakkal: a garanciák a cselekvéssel való – üres – fenyegetőzést jelentették, nem

---

<sup>72</sup>Oxford History 262. p.

<sup>73</sup>Oxford History 256-262. old.

a cselekvést magát. Lényegében tehát Franciaország magára, és – esetleg – az oroszokra volt hagyatva, ha meg akarta védeni a versailles-i rendszert. Poincaré, vagy Daladier nyugodtan odavethették volna az angoloknak, amit Toqueville gondolt 1849-ben: Anglia csupán a flottáját kockáztatja, Franciaország azonban a létét<sup>74</sup>.

### III.

A fegyverkezés a két világháború közötti időszak egyik kulcsproblémája. Ugyan a politikusok nem katonai szakértők, és nem is feltétlenül hallgatnak ezekre – tehát a külpolitikai lépések nem feltétlenül állnak arányban a katonai lehetőségekkel -, mégis a katonai potenciál határozza meg azt a maximumot, ameddig egy állam elmehet érdekei érvényesítésében. Ha röviden – és sarkítva – akarnánk jellemezni a két évtizedet, azt mondhatnánk, hogy a '20-as évek a bizalom és a (kényszerű, itt a pénzügyi megfontolások, ott a békeszerződések miatt) leszerelés, míg a '30-as évek a bizalmatlanság és a felfegyverzés kora (ezek szimbólumai a Népszövetség szerepe a '20-as és a '30-as években, illetve a Firth of Forth-ban heverő német Hochseeflotte és az 1940-ben elkészült KMS Bismarck). A versailles-i szerződés előírta a német hadsereg leszerelését 100.000 főre. E feltétel elfogadhatóbbá tétele, és erkölcsi önigazolásuk érdekében az antant hatalmai – a britek nyomására és a franciák vonakodása mellett – kilátásba helyezték, hogy majd a jövőben ők is megkezdik a leszerelést.<sup>75</sup> A kérdés – a jóvátétel mellett – a legfontosabb a két világháború közötti európai politikában. 1919 után ugyanaz volt a kérdés, mint 1856 után: „miként lehet ellenőrzés alatt tartani egy terjeszkedni készülő hatalmat, ha az éppen nem terjeszkedik?”<sup>76</sup> A párizsi konferencia határozatai ugyanolyan hatást gyakoroltak az oroszokra, mint a bécsiek a franciákra, a versaillesiak pedig a németekre: gyűlölték őket, noha praktikus tekintetben nem voltak elviselhetetlenek. A paragrafusok sorsa is hasonló lett. 1870-ben az oroszok egyoldalúan semmisnek nyilvánították őket, kihasználva a nemzetközi bonyodalmakat, ahogy a franciák 1848-56-ban a párizsi (ezek nem írtak elő semmiféle leszerelési korlátozást, de a franciák lehetőségeit behatárolták), a németek pedig 1934-ben a versailles-i rendelkezéseknek mondtak egyoldalúan, látványosan búcsút. Mellesleg az oroszok elleni korlátozások Szevasztopolllal és a Fekete-tengerrel kapcsolatban ugyanannyit értek, mint a németek elleni leszerelési

<sup>74</sup> : „Az angolok közös fellépésre szólítottak fel minket; csak hogy a mi helyzetünk még csak nem is hasznoltott az övékére. A hadseregével Törökország védelmére siető Anglia a flottájával együtt a mi létünket is könnyen veszélybe sodorhatta.” Toqueville 390. p.

<sup>75</sup> „Le kell fegyverkeznünk a német szintre.” H. N. Brailsford 1920-ban, „After peace” című pamfletjében. Taylor III. 169. old. Ezzel csak az volt a gond, hogy a Brit Birodalom alig valamivel volt jobb állapotban, mint a németek.

<sup>76</sup> Taylor I. 104. old.

rendelkezések: csupán általános háború tarthatta érvényben őket, ha egyszer megbomlik az európai „koncert” egysége. Márpedig 1919 után semmi ilyesmiről nem beszélhettünk, hála a bolsevik kormány és a nyugati nagyhatalmak ellenségességének.

A valódi brit fegyverkezés csupán 1939. elején kezdődött el, amikor Leslie Hore-Belisha hadügyminiszter ráerőszakolta Chamberlainre. Mindebben a München és Prága utáni bizalomvesztés játszott döntő szerepet, hiszen még Halifax is erődemonstrációt sürgetett. A fegyverkezés megfelelt Halifax céljainak, „azaz: a szükségnek, hogy lenyűgözzük Európát [impress]katonai elszántságunkkal”. Halifax valóban mondana bármikor ilyet?<sup>77</sup> Nagy-Britannia végre – későn – vonakodva megkezdte a háborúra való felkészülést.

#### IV.

Európa világhatalma a XIX. század elején még töretlen: a világ kb. 1,4 milliárdos lakosságának kb. 40%-a élt az Öreg Kontinensen. 1940-re ez már egyáltalán nem volt igaz.<sup>78</sup> Az európai hatalmaknak, Nagy-Britanniának és Franciaországnak még hatalmas, bár sérülékeny birodalmi voltak. Ezt viszont nagyon is fenyegette a két felemelkedő óriás, az Egyesült Államok és a Szovjetunió, akiké a jövő volt. Választani kellett tehát: vagy Európa, vagy a Birodalom. Wilson népszövetségi terve<sup>79</sup> is csak az ENSZ előképe lehetett: amerikai hegemonia egy nemzetközi szervezeten keresztül, csak ekkor ezt még nem támasztotta alá Bretton Woods. A britek tudhatták, felfoghatták azt, amit az amerikai nagykövet megírt 1914. júliusában Londonból Wilson elnöknek: „Európa múlhatatlanul csődbe kerül, mi pedig összehasonlíthatatlanabban erősebbek leszünk pénzügyi és politikai tekintetben.”<sup>80</sup> Tehát Chamberlain – ki kell mondani – amikor körbenézett a világban 1937-ben, a Brit Birodalom megmentését tényleg nem is várhatta semmi mástól, mint Németország meggyerésétől az európai hatalmak egységfrontjának Szovjet-Oroszország és az Egyesült Államok világrend-felborító törekvései ellenében.<sup>81</sup> E két jövőendő szuperhatalom, mindkettő a maga világrendjét

---

<sup>77</sup>Halifax „nagyon erősen emelte ki előttem, hogy nézőpontja szerint szükséges egy bejelentés, ami nagy hatást tesz a külföldi véleményre.” Hore-Belisha-Sir Horace Wilson, 1939. III. 28 Olyan gyorsan merült fel a kérdés, hogy Gort Lord, a Birodalmi Vezérkar Főnöke csupán az újságból tudta meg. Montgomery tábornagy emlékiratai 41. p. PREM 1/296.

<sup>78</sup>Rondo 235. p.

<sup>79</sup>A Népszövetségnek – be kell látni – azért voltak sikerei is: 1926-ban az „Elkóborolt kutya háborúját” sikeresen oldották meg. Ez egy incidens volt, melynek során Petrich közelében egy kutyát üldöző görög katonát a bolgár határőrök lelőttek, mire a görögök 48 órás ultimátumot adtak át, 60 milliós kártérítést és hivatalos bocsánatkérést követelve. A szófiai kormány Genfhez fordult, amely visszavonulásra és 45.000 font kártérítésre kötelezte a görögöket.

<sup>80</sup>Idézi: Galántai 176. p.

<sup>81</sup>Fischer szerint: „a két hatalom, amely egyaránt az univerzalizmus s a küldetésstudat jegyében lépett fel.” (s épp ezért le is nézte az európai hatalmakat). Fischer 70. old. Az egyiket az internacionálé, a másikat az Atlanti Charta jelképezi.

hirdette, 1947-től nyílt konfliktusban. Egyikbe sem fért bele sem a Brit- és Francia Birodalom, sem az európát uraló Németország. Mint Rooseveltnél írták 1941-ben: „Már a kezdet kezdetén világossá kell tennünk az angolok számára, hogy semmi kedvünk sincs egyszerűen kegyelmelesnek lenni, akit fel lehet használni arra, hogy a brit birodalmat kihúzza a slamasztikából, s akit azután örökre el lehet felejteni. (...) Azt hiszem, Amerika elnökéhez illően szólok, amikor azt mondom, hogy Amerikai ebben a háborúban nem fog Anglián úgy segíteni, hogy Anglia aztán továbbra is elnyomhassa a gyarmati népeket.”<sup>82</sup> A gyarmatosítás lejárt dolog volt. Mint Hopkins írták 1945-ben naplójába: „Ezeknek a gyarmati sorban lévő államoknak jó része amúgy is ki fogja vívni a szabadságát, ha csakugyan nagyon akarja, mert a gyarmattartó hatalmaknak úgyszólván elég katonájuk hozzá, hogy megakadályozzák benne őket, ha csakugyan elszánják rá magukat.”<sup>83</sup> A brit megbékéltetési politika kudarcba fulladt, s ezért teljes erővel kellett viselni a háborút. A Birodalom, melyet meg akartak óvni a békével, elveszett. Churchill 1940-ben kísérletet tett a megőrzésére – a németekkel szemben. 1945. után hiába volt az összes háborús erőfeszítés, mint várható volt, a Birodalom belerokkant. Rooseveltnél alig várta a Brit Birodalom felbomlását, hogy a globális amerikai gazdasági hegemonia léphessen a helyébe (ez 1945 után csak a Szovjetunió elzárkózása miatt hiúsult meg).<sup>84</sup> Roosevelt szerint „Az a baj, hogy ha leülünk az asztalhoz egy brittel, ő általában 80 százalékot kap, nekünk meg a maradék 20 százalék jut.” Chamberlain pedig így nyilatkozott: „Az a legjobb és legbiztonságosabb, ha semmire nem számítunk az amerikaiaktól, kivéve a szavakat.”<sup>85</sup> Máskor pedig kijelentette, hogy az Egyesült Államok „csirkefogók nemzete”. Ezek után nem is csoda, hogy nem kereste az amerikai szövetséget – amit úgysem kapott volna meg.<sup>86</sup> A franciák ellenben nagyon is bizakodtak az amerikaiakban: Daladier egyszer azt mondta, hogyha 3-4 ezer repülőgépe lett volna, München soha sem történik meg. Mindenesetre az amerikaiakkal hosszadalmas tárgyalások folytak repülőgép vásárlásról, amik eredményre is vezettek végül. Összegezve: a birodalmi politika volt az appeasement nagy stratégiai háttere.

---

<sup>82</sup> Churchill 682. p. – Gyarmati György utószava.

<sup>83</sup> Fischer 92. p. Az ENSZ közgyűlés 1960-ban, Afrika „függetlenségi évében” pedig ilyen határozatot hozott: „A Közgyűlés (...) ünnepélyesen kijelenti, hogy szükséges a gyarmati rendszer minden formájának és megnyilvánulásának mielőbbi és feltétel nélkül megszüntetése.” 1960, XII. 14. Genf. .

<sup>84</sup> Ferguson I. 334. p. Nagy-Britannia bele is rokkant a háborúba: 1945-ben újabb amerikai kölcsönnel kellett a gazdaságot megmenteni és elodáztatni a fizetéseket a Lend-leasért. „Ez a mi gazdasági Münchenünk.” – mondta egy alsóházi képviselő. Fischer 50. p. Keynes maga a „pénzügyi Dunkirk” névvel illette. Darwin 519. p.

<sup>85</sup> Ezt a Panay-indicéden kapcsán mondta. Később azért hozzátette: ezúttal végre reménykedik.

<sup>86</sup> Ferguson I. 334. p. Az amerikai-brit kapcsolatok olyannyira szívélyesek voltak, hogy természetesen készültek amerikai tervek egy angol-amerikai háborúra. Chamberlain tényleg nem kedvelte az amerikaiakat, s az 1930-as évek első felében Tokió és Washington között akart egyensúlyozni a Távol-Keleten.

## Európa.

### I.

„Bízom abban, hogy elmondhatjuk, ezen a sorsdöntő reggelen örökre véget vetettünk minden háborúnak.”<sup>87</sup> Ezt a reményt még sokszor és sokféleképpen megfogalmazták, Wilson elnök kijelentette, hogy a cél „Biztonságos világ a demokráciának”,<sup>88</sup> Trockij pedig ki akart bocsátani pár manifesztumot és utána „becsukni a boltot”, mint a szovjetkormány külügyi népbiztosa.<sup>89</sup> Az új, szép világban felesleges a diplomácia. A két világháború közötti időszak két vetekedő eszméje: kollektív biztonság, avagy nemzeti szuverenitás, a külkapcsolatoknak az 1914 előtti „laissez faire” alapján való intézése. Sir Edward Grey mondta 1914. júliusában: „Mintha Európa vak erők szorításában lenne.”<sup>90</sup> A Népszövetség és a kollektív biztonság politikája az ezzel az alapelvvel való gyökeres szakítás volt: a nagyhatalmak szuverenitását korlátozták, hogy a „vak erők” ne vezethessenek ismét háborúhoz.<sup>91</sup> A demokratikus közvélemény, különösen a baloldalon hajlamos volt előbbiben keresni a béke biztosítékát. A revansista hatalmak ugyanakkor az ellenkezőre törekedtek. Ahogy Hitler mondta: „Vissza kellett szerezni akciószabadságunkat.”<sup>92</sup> Bármennyire is bírálják azok, akiknek a kollektív biztonság elve az érdekeit védte, ez aligha volt más, mint amikor Franciaország 1966-ban visszavonta haderőit a NATO parancsnoksága alól: a csorbíthatlan nemzeti szuverenitás, a nagyhatalmi pozíció kinyilatkoztatása. Mindez nem csoda. Az akciószabadság pedig nem mást jelentett, mint a kollektív biztonság status quo védő elvének a revansista nemzeti függetlenséggel való felváltását. Mint egykor III. Napóleon idején, a nemzeti szuverenitás és cselekvés ismét Európa rendjének megbolygatását jelentette. „Egyetemes felfordulást akarunk.” - fogalmazta meg Hitler.<sup>93</sup> „A franciák késztetést éreznek a terjeszkedésre, és ezt nem szabad

---

<sup>87</sup>Kissinger 213. p.

<sup>88</sup>Wilson elnök az Egyesült Államok Kongresszusában 1917. április 2-án. Nunzio 402. p..

<sup>89</sup>Arról nem beszélve, hogy a Szovjetunió magát, mint a „béketábor” vezetőjét aposztrofálta.

<sup>90</sup>Page londoni amerikai követ-Bryan külügyminiszternek, London, 1914. július 31. FRUS. 25. p.

<sup>91</sup>Arthur Henderson, a munkáspárti külügyminiszter is kijelentette az 1929-es pártkongresszuson: „Meg akarjuk szüntetni a háborút.” Taylor III. 158. p.

<sup>92</sup>Rauschning: 98. old. Rausching, a náci párt egyik jelentős tagja 1920-34 között, aki 1934-ben emigrált és 1939-ben jelentette meg Hitler ellenes emlékiratait. Ebben a volt danzigi szenátusi elnök a Népszövetségből való kilépést bírálta, mire Hitler hosszabb fejtegetésbe kezdett, melynek ez a legfontosabb gondolata. Jellemző az is, hogy az „akciószabadságot” sokan akarják ma is s a globalizációt „a szuverenitás alkonyának” nevezik.

Fukuyama 621. p. Ebben – és az 1919-es status quo elutasításában – rejlik az, hogy Hitler megújította III. Napóleon egykori szerepét: „a világ első számú nemzetközi forradalmára lett” – mint a Time magazin írta 1939. január 2-i számában, melyben az 1938-as év emberének nevezi meg Hitlert. Litván 32. p.

<sup>93</sup>Rauschning 100-101. p.

figyelmen kívül hagyni” – mondta egyszer Lajos Napóleon Hübnernek, az osztrák követnek.<sup>94</sup> A németek 1919 után a revízióra éreztek készletet, de a háborúból nekik is elégük volt, éppúgy, mint a nyugati hatalmak állampolgárainak.<sup>95</sup> Mindazonáltal a német nacionalizmussal boldogulni egyáltalán nem volt könnyű, amint azt Austen Chamberlain jól tudta. Meg is jegyezte egyszer Stresemannról, hogy bár személyisége nem szimpatikus, de „nagyrabecsülését fejezte ki bátorsága iránt mind fizikai téren, mert egy merénylet állandó veszélyében volt, mind erkölcsileg. Azonban senki nem bíz benne és általánosan népszerűtlen Németországban.”<sup>96</sup> A Dawes-terv ratifikációja körüli 1924-25-ös hosszú hercehurca és Erzberger, majd Rathenau – a nagy háború idején mindkettő nagy német nacionalista, Rathenau pedig nélkülözhetetlen munkát végzett a haditermelés megszervezésében – meggyilkolása jól mutatja Chamberlain féltelmeinek megalapozottságát. A kis államok jelentősége megnövekedett, de továbbra is a nagyoktól függtek: 1925-ben Locarnóban, 1938-ban pedig Münchenben rekesztették ki őket a tárgyalásokról. „Ez volt a helyzet azokkal az államokkal, amelyeket oly magasra emeltek, mert mások szolgálói voltak, de elejtették őket abban a pillanatban, amikor meggyőződtek arról, hogy Németországgal szót lehet érteni” – jellemezte Stresemann a keleti francia szövetségeseiket.<sup>97</sup> A békekurzust mi sem jelzi jobban, minthogy Stresemann 1923-29, Briand pedig 1925-32 között töltött be igen vegyes kabinetekben külügyminiszteri posztot. E két férfiú, a francia-német megbékélés hirdetői voltak azok, akik kormányaik „erős egyéniségei” voltak, alakították azok politikáját. Igaz, ez jóval kevésbé igaz Briand esetében: Poincaré ugyanis képes volt határozottan kézen tartani az eseményeket, de még ő is ezt a „békepartit” választotta külügyminiszterének 1926-29 között. A francia-német megegyezésnek Bismarck idejében – és ha Németország bármikor kontinentális uralomra tör – egy feltétele lett volna: hogy Franciaország jobban féljen Oroszországtól, mint Németországtól. Locarnóban a bizalom győzött, bár a franciabarát Sir Austen Chamberlain sem dédelgetett illúziókat a németeket illetően: „Örülök az újonnan megjavult kapcsolatoknak Németországgal, de az ember nem szabad, hogy teljesen megbízzon bennük.” Egy hiba folytán Mussolini feljegyzése erről kiszivárgott és a németek érthetően feldühödtek. Sir Austen később hozzátette, hogy a németeknek szembe is ugyanezt

---

<sup>94</sup>Taylor I. 58. old.

<sup>95</sup> 1939-ben pedig ezt írta William Shirer, berlini amerikai tudósító a naplójába: „Az emberek arcán döbbenet, lehangoltság. (...) németek arról beszélgettek, hogy a <<lengyel ügy>> nem fog néhány hétnél, esetleg hónapnál tovább tartani. A legtöbben nem hiszik, hogy Franciaország és Nagy-Britannia cselekedne.” A Harmadik Birodalom hadviselése 31. p.

<sup>96</sup> Neville Chamberlain 1925. október 22-i naplóbejegyzése Austennel folytatott beszélgetéséről. Wriфтt 339. p.

<sup>97</sup> Majoros 278. p. ill. Wright 336. p.

mondaná, ha felhoznák a kérdést, de ő Stresemannban megbízik.<sup>98</sup> Sir Austen abban is hitt, hogy az államférfiak közötti kapcsolatok elősegíthetik a béke ügyét.<sup>99</sup> Chamberlain úgy gondolta, hogy a Mussolininak való hízélgés szép szavakkal fog valós eredményt elérni, vagyis igazi diplomácia. „Egy kis hízélgés a nagy embernek nem fog kárba veszni. Segíteni fog önnek befolyást nyerni politikájára, és hogy előmozdítsa a megbékélést Franciaország és Olaszország között.” A locarnói találkozó telitalálata szintén a bizalomhoz kapcsolódott: Aristide Briand és Gustav Stresemann között első személyes találkozásukkor a kölcsönös tisztelet és jószándék légköre alakult ki, megismételve Beaconsfield és Bismarck egymásra találását a berlini kongresszuson.<sup>100</sup> Briand és Stresemann szemléyes jóviszonya egyébként Chamberlain tételét is igazolta: az államférfiak személyes jóviszonya segíthet előmozdítani nemzeteik kapcsolatait. Locarnó még egy szempontból jelentős: pontosan azt a politikát – a kontinentális kötelezettségvállalást – jelentette London részéről, amitől a domíniumok húzódoztak, mint az a bizalmatlanságból ki is derült az 1926-os birodalmi konferencián.<sup>101</sup>

## II.

Hitler lényegében Bismarck tézisét követte – annak ismerete nélkül: „Az embernek nem előidéznie kell az eseményeket, hanem kivárni azokat.”<sup>102</sup> Európával kapcsolatban igen is felmerült a megelőző háború gondolata, mégsem fogadták el (1939-ben!).<sup>103</sup> Londonban inkább igyekeztek ellensúlyokat keresni: ez lehetett Franciaország, de ha Franciaország túl erős, akkor Németország is. Mindkettő ellenében pedig megfelelő ütőkártyának látszott Olaszország, amint azt egyfelől a brit-olasz együttműködés mutatta a magyar népszövetségi kölcsön, másrészt az olasz fellépés Dolfuss meggyilkolása ügyében. A számításba ott csúszott hiba, hogy Olaszország csak látszatra volt nagyhatalom - noha nagyhatalmi ambíciói voltak. Olaszország katonai erejéről helyesen jegyezte meg egyszer Bismarck amikor a berlini kongresszuson területi követelésekkel álltak elő: „Micsoda, csak nem vesztek még egy csatában is?”<sup>104</sup> Bismarck nem sorolta a nagyhatalmak közé Olaszországot, és ezzel egyetértett

---

<sup>98</sup>The Austen Chamberlain Mussolini meetings 162-163. p.

<sup>99</sup>The Austen Chamberlain-Mussolini meetings 164. p.

<sup>100</sup> Bismarckra és Beaconsfieldre: Taylor V. 182-184. p., Briandra és Stresemannra: Wright 334-339. p. Stresemann és Chamberlain kapcsolata – bár a másik képességeinek kölcsönös elismerése jellemezte – nélkülözötte azt a bizalmas légkört, mely Briand és Stresemann között fennállt. Uo.

<sup>101</sup> Taylor VI. 253. p.

<sup>102</sup> Taylor V. 191. p.

<sup>103</sup> Zetland (Indiaügyi miniszter)-Chamberlain, 1939. III. 31. PREM 1/339. 9. p.

<sup>104</sup> Taylor, V. 218. p..

vele Sir Austen Chamberlain is.<sup>105</sup> Hízelegni mégis kellett az olaszoknak, ott Ausztria-Magyarország, itt Franciaország érdekében. A biztosítékok egy ideig beváltak, majd felmondták a szolgálatot. Ha a nyugatiak megbíznak Németországban, hogy be akar illeszkedni az új világrendbe – azaz egyes rendelkezések feloldásáért, illetve akár területi revízióért elismeri 1918-as vereségét –, illetve a németek megbíznak a nyugatiakban, hogy ezt azok lehetővé teszik. Stresemannal még lehetett ilyesmiről tárgyalni, mert ő csak békés úton kívánt változtatásokat, ezeket látva legalkalmasabbnak. Persze akkor is itt a fő kérdés: Németország Kelet-Európa domináns hatalma kellett legyen előbb, vagy utóbb, pusztán gazdasági ereje folytán, s ekkor már csak az adott helyzettől függött, mennyire használja fel és ki e lehetőséget. MacDonald, Baldwin, Chamberlain, Daladier és Blum még azt hihették, hogy a németek figyelembe veszik a nyugatiak véleményét, amikor elfoglalják a helyüket a Nap alatt. Egyébként sem lehetett ellenük fellépni korábban, hiszen milyen alapon cselekedjenek, ha a németek ártatlanok? S az 1936-os remilitarizációt, vagy az osztrák nép hangos éljenzése közben végbemenő Anschlusst lehet –e egyértelműen a németek rosszindulata bizonyítékának tekinteni?<sup>106</sup> Churchill, Austen Chamberlain és Reynaud szerint igen. Ez volt az alapvető különbség a két politika között. Hitler végül utóbbiaknak adott igazat, s ezek szerint a nyugati vezetők „gyávasága”<sup>107</sup> és „vakhite” nem volt más, mint az előttük álló – megvalósíthatatlan – feladatok felmérése és a németek végső soron való együttműködésében való hit. Ezek szerint nem az volt kifogásolható, amit Hitler csinált, hanem az, hogy erőszakosan tette mindezt. A nyugati államférfiak tudták, kivel állnak szemben, mégis az engedmények politikáját követték. Amikor Halifax Hitlernél járt 1937. őszén, Hitler panaszkodott egy sort róla, hogy demokratikus országokkal nem lehet egyezkedni, meg hogy ezek torpedózzák meg az ő békés kezdeményezéseit. A mindig megfontolt és nyugodt Halifax is erősen vágott vissza: ha addig nem lehet előrehaladás, míg „Nagy-Britannia megszűnik demokratikus ország lenni”, akkor világos, hogy „én vesztegettem az időmet azzal, hogy idejöttem és ő vesztegette az idejét azzal, hogy

---

<sup>105</sup>Sir Austen egészen odáig ment, hogy 1932-ben azt javasolta az akkori külügyminiszternek, Sir John Simonnak: „A nagy ember kis körülhízelgése nem lesz hiába. Segíteni fog Önnek befolyást szerezni politikájára és előmozdítani a megbékülést Franciaország és Olaszország között.” The Austen Chamberlain-Mussolini meetings 164. p. Sir Austen véleményére Olaszország nagyhatalmiságával kapcsolatban uo. 156 és 162. p.

<sup>106</sup>Végül is, Herr Schuschnigg volt az, aki felrúgta az 1938. februári megállapodást a népszavazási tervvel. És nem de Dr. Hácha volt –e, aki a németektől kérte elismerését?

<sup>107</sup>Különösen Chamberlainnal szemben értelmetlen ilyesmit felhozni. Amint Palmerston sem volt képmutató 1848-49-ben, akként Chamberlain is őszintén hitt a megbékéltetésben, mégpedig nem csak a téren, hogy bizonyos volt benne, hogy a Nagy Háború megismétlésénél humánusabb megoldás, de abban az értelemben is, hogy csak így óvhatta meg a Brit Birodalmat a pusztulástól. Márpedig ez itt a kulcskérdés. Winstonnal összehasonlítva persze korántsem tűnik erőteljesnek – de 1940-ig majdnem mindenki Winstont túl forrófejűnek tartotta, a hagymázás Gallipoli-terv szerzőjeként emlékezve rá.

fogadott.”<sup>108</sup> Hasonló volt az 1937-39 között berlini nagykövet Sir Neville Henderson magatartása is – Ribbentropot ki nem állhatta, s hasonlóan vélekedett Hitlerről is, mégis a megbékélés mellett tört lándzsát. Az igazán komoly különbség Stresemann és Hitler között az volt, hogy Stresemann revíziót akart,<sup>109</sup> de ez nála Németország megszállástól és a jóvátétel mind nagyobb részétől való megszabadítását, másrészt a lengyel határt jelentette, tervei Ausztriával kapcsolatban legalábbis távoliak, a Szudéta-földdek kapcsolatban pedig nem léteztek voltak. Míg Hitler terjeszkedési tervei olyan gyorsak, nagyméretűek és erőszakosak voltak, hogy előbb-utóbb mindenképpen háborúhoz vezettek, mert az európai hegemoniát célozták, addig Stresemannéi a gazdaságra helyezték a súlyt, és tárgyaláson alapultak. Lehetséges, hogy ha Németország megerősödik, Stresemann is visszatér Holstein és Kiderlen módszereihez, de 1929. októberi haláláig ez eszébe sem jutott.<sup>110</sup>

### III.

A két világháború között népszerű volt a cselekvés egyik jó pótszere: a gazdasági blokádnak. Azok, akik nem akarták elkötelezni a kontinentális szerepvállalás mellett Nagy-Britanniát, komoly részben ebbe helyezték reményüket. Ez a terv kihasználta volna a tradicionális brit előnyöket, s nem is lett volna szükség Kitchener új hadseregének megújítására. Azok, akik úgy gondolták, hogy Németországot egy blokáddal térdre lehet kényszeríteni, teljesen helyesen vélekedtek. Az ország valóban nélkülözte a legalapvetőbb nyersanyagokat a háborúhoz. Mégis tudott háborúzni. Ennek oka a német-szovjet együttműködés 1939. augusztusa után. 1939. augusztus 19. és 1940. február 10-én Németország és a Szovjetunió kereskedelmi egyezményeket kötöttek. Ezeknek értelmében Németország 1941. júniusáig 865 ezer tonna kőolajat, 140 (ezer) tonna mangánércet, 14 ezer tonna rezet kapott.<sup>111</sup> Minderre a nyersanyagra pedig égető szükség volt, hiszen a németek nem rendelkeztek gazdasági tartalékokkal – Hitler egyszerűen megakadályozta a felhalmozást, bár a valutatartalékokból

---

<sup>108</sup>Faber, 37. p. Lloyd George 1936-os dicsérő cikke a Daily Mailben is említette, hogy Hitler módszerei mindenképpen csak „nem egy parlamentáris demokráciára jellemzőek”, ugyanakkor arra a feltevésre alapult, hogy „Az Európa felett lérehozandó német hegemonia gondolata, amely a háború előtti militarizmus célja és álma volt, a náciizmusnak még a horizontján sem tűnik fel.” Litván 31. p.

<sup>109</sup> 1919-et követően, amikor a 22 fős DVP frakció élén fényévekre volt a kormányzati pozíció, s az Anschluss támogatottsága mind Németországban, mind Ausztriában elsöprő volt, soha nem merült fel benne közvetlenül Ausztria, még kevésbé a Szudéta-vidék, mint ennek színtere. 1919. februári terveire lásd: Wright 135. p.

<sup>110</sup> Stresemannra lásd: Wright 300-350. p., Hitler céljaira Ormos-Majoros 324. és 349-350. p. E különbség, amint Ormos-Majoros írja, a „befolyás” és a „meghódítás” közötti különbség volt, azaz a német gazdasági elsőség nyújtotta hatalom és a politikai-katonai hódítás közötti.

<sup>111</sup>Nyekrics 326-327. p. Romániából 1940-ben kb. 1 millió tonna nyersolaj érkezett. A Harmadik Birodalom hadviselése 46. p.

egyébként sem tellett volna rá.<sup>112</sup> Az egyik német tábornok így panaszkodott: „Hitler nem törődik a hosszú távú tervezéssel”. Mellesleg az 1935-ös birodalmi védelmi törvény értelmében a Wehrmacht felelt háború idején saját ellátásáért: a Luftwaffe, a Kriegsmarine és a Heer önállóan terjesztették a pénzügy elé igényeiket – Hitlernél lobbizva közben – s a pénzügy ennek megfelelően alakította az adópolitikát. Nem volt tehát központi költségvetés, az irányítás itt is teljesen kaotikus volt. A német erőfeszítések még így is csak nagyon korlátozottan sikerültek a kevés tartalék miatt: Lengyelország megtámadása válságot okozott a lőszerellátásban.<sup>113</sup> A német totális háború csak 1943-ra indult be és 1944-re ért csúcsára: az 1942. januári termelésnek az 1943. júliusi 329%-a, az 1944. júliusi pedig 422%-a.<sup>114</sup>

#### IV.

#### **Weltpolitik és balance of power: hol van a prioritás?**

A britek szempontjából a helyzet így nézett ki: a Brit Birodalom megőrzése nem lehetséges erővel, hiszen stratégiaiilag igencsak túlfeszített volt, s egyszerre kellett szembeszállni az expansionista hatalmakkal, Németországgal Európában, Olaszországgal a mediterráneumban és Japánnal Ázsiában. Amit azonban gyakran elfelejtene: a Brit Birodalmat nem veszélyeztette kevésbé az Egyesült Államok, vagy a Szovjetunió sem, mindkettő antikolonialista hatalom, az egyik gazdasági ereje, a másik forradalmi ideológiája folytán.<sup>115</sup> Ha tehát összefognak velük, annak a Birodalom elvesztése lesz az ára. Különben is, Kelet-Európa amúgy is lényegtelen Szingapúrhoz, Indiához, vagy Szuezhhez képest, akkor miért ne áldoznák fel a németekkel, ha azok még kordában is tartják a Szovjetet? Persze, ha a németek túl agresszívok, akkor adódhatnak problémák is. Ki tudja mit fognak tenni? Jobb tehát, ha – amíg lehet – kordában tartják őket, s fokonként engednek. Európa, vagy a Birodalom, ez volt a kérdés? Baldwin és Chamberlain a Birodalmat választották, remélve hogy a németek Európában majd rendesen viselkednek. Stresemantól ezt el is várhatták. De mi van, ha Herr Hitler megtagadja az együttműködést? Kordában lehet tartani Németországot? Nem. 1923-24 megmutatta, hogy ha a németekre akarják erőszakolni a békeszerződést, csupán annyit érnek el vele, hogy meggyengítik az együttműködni kész erőket.<sup>116</sup> Tehát ha 1936-ban bevonulnak

---

<sup>112</sup>A Harmadik Birodalom hadviselése 43. p.

<sup>113</sup>Uo. 43-45. old.

<sup>114</sup>Uo., 48. p. Goebbels is csak 1943. februárjában teszi fel a kérdést: „Akarjátok a totális háborút?” A Harmadik Birodalom hadviselése 49. p.

<sup>115</sup>Fischer 86-100. old.

<sup>116</sup>Poincaré 1922 folyamán ellenezte a katonai lépéseket, és kisebb szankciókat sürgetett a németek ellen. A britek visszautasították, s mivel Franciaországnak szüksége volt a jóvátételekre, a miniszterelnök 1923. elején elrendelte a megszállást. A profit – a költségek után – hatalmas volt – 900 millió aranyfrank. A brit-amerikai nyomás kényszerítette a franciákat kivonulásra, nem a németek Marks. 231-255. p.

a Rajna-vidékre, akkor csak Németország ellenállását váltják ki, noha az együttműködésére volt szükségük. Mégha akadálytalanul meg is szállják Németországot: a költségek hatalmasak, a megszállás óriási teher, az otthoni közvélemény feldühödik, Németországban pedig népi ellenállás bontakozik ki. Az alapprobléma az, hogy a németekkel az európai vezérszerepről való lemondást csak háborús vereséggel lehetett elfogadtatni, ha viszont kitör a háború, a britek és a franciák nem boldogulhatnak az amerikaiak, vagy a szovjetek segítségével. Következésképpen: a Birodalom megőrzésének egyetlen módja a háború elkerülése. Baldwin és Chamberlain ennek rendelt mindent alá.

### **Összegzés:**

A fent bemutatott érvekből kitűnnek a brit külpolitika alapjai és lehetőségei 1919-39 között. A Brit Birodalom megőrzése járt elsősorban a londoni politikusok fejében, amíg az tovább haladt csöndesen a felbomlás útján. A globálisan mindenütt leterhelt brit fegyveres erők és külpolitika elutasították a lehetőséget, hogy válasszanak a fenyegetések között, és az egyiket megoldva a többire koncentrálhassanak – ennek a háttére egyébként is bizonytalan lett volna. Palesztinától Egyiptomig, Indiától Szingapúrig mindenütt jelen kellett lenni és sehova nem jutott elég erő. Csupán erőteljes fegyverkezéssel és mozgósítással lehetett volna a trendet megfordítani, ennek terhei – pl. a Raj esetében – azonban politikailag vállalhatatlanok voltak, és a háború, ha totális, a Birodalom felbomlásához vezetett volna, ahogy vezetett is. A brit birtokokra szenvtelenül leső Egyesült Államok, Szovjetunió és Japán szorításában, Európában a britek a hízélgés és az engedmények politikájához folyamodtak, noha tudták kikkel állnak szemben. E politika – tudjuk – látványos kudarcot vallott. Mégis, pusztán ezen sebezhető helyzet megértésével érthetjük meg, hogy a brit politika miért esett két szék között a pad alá, miért vesztette el az európai békét és a birodalmat is egyszerre 1939 után. Ez – talán – új megvilágításba helyezi a Neville Chamberlain nevével fémjelzett politikát.

### **Irodalomjegyzék:<sup>117</sup>**

#### **Ki nem adott források:**

A) National Archives, Kew, London:

---

<sup>117</sup> Csak a hivatkozott irodalom szerepel itt. Csillaggal az online elérhető kiadványok.

- Miniszterelnöki hivatal (PREM): 1/339  
1/296  
1/271

B) Liddel Hart Archives Centre, King's College, London:

- Dill tábornagy iratai: Dill 2/9
- Montgomery-Massingberd tábornagy iratai: MM/10 158.

## **Nyomtatott források:**

### *I. Elsődleges források:*

- Alexis de Toqueville: Emlékképek 1848-ról, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011. = Toqueville.
- Documents on Australian Foreign Policy 1937-49 (I. köt. 1937-38) = DAFP.\*
- Foreign Relations of the United States: a) 1914, Supplement, the World War. = FRUS I.\*
- Hansard (a brit parlamenti viták naplója): a) 299. kötet. (1935)\*  
b) 217. köt. (1876)\*  
c) 89. köt. (1901)\*
- Hermann Rauschning: Hitler bizalmasa voltam, 1970. = Rauschning
- Montgomery tábornagy emlékiratai, Zrínyi Kiadó, 1981, Budapest = Montgomery.

### *2. Szakirodalom:*

#### **Könyvek:**

- Alexander Nyekrics: A Szovjetunió története, Osiris kiadó, 2003. =Nyekrics
- A. J. P. Taylor: A második világháború okai, Budapest, 2011. = Taylor VII.
- A. J. P. Taylor :Harc a hatalomért Európában, 1848-1918, Budapest, 2000. = Taylor I.
- A. J. P. Taylor: Bismarck. A férfi és az államférfi, Budapest, 1999. = Taylor V.
- A. J. P. Taylor: Európa tündöklése és bukása.= Taylor IV.
- A.J.P. Taylor: The troublemakers. Dissent over British foreign policy. = Taylor III.
- A. J. P. Taylor: A Habsburg Monarchia. = Taylor II.

- A. J. P. Taylor: English history 1914-45, Cambridge, 1992. = Taylor VI.
- Andrew Marr: Making of Modern Britain. From the death of Queen Victoria to VE day, 2010, Pen books. = Marr.
- Charles Esdaile: The Peninsular War. A New History, 2003, Penguin Books = Esdaile.
- Cameron Rondo: A világgazdaság rövid története, 1998. = Rondo.
- Christian Chant: A Harmadik Birodalom hadviselése, 1997. = A harmadik birodalom hadviselése.
- David Chandler (főszerk.): The Oxford History of the British Army, Oxford, 1996. = Chandler
- David Faber: Munich. The 1938 appeasement crisis. 2008 = Faber.
- Fischer Ferenc: A megosztott világ. A Kelet-nyugat, észak-dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai, 1945-1989, Budapest, 1993. = Fischer.
- Francis Fukuyama: A politikai hatalom eredete. Akadémiai Kiadó, 2011. = Fukuyama.
- G. C. Peden: Arms, economics, and British grand strategy. From the Dreadnought to the Hydrogen Bombs. Cambridge military histories, 2007 = Peden.
- Herber Attila, Martos Ida, Moss László, Tisza László: Történelem 5. 1789-től 1914-ig, 2001, = Herber-Martos-Moss-Tisza
- Henry Kissinger: Diplomácia, Budapest, 1994. = Kissinger.
- Galántai József: Szarajevótól a világháborúig Budapest, 1975. = Galántai.
- Jan Christian Smuts (ifj.): Jan Christian Smuts, London, 1952. = Smuts
- John Keegan: A második világháború, 2003, Európa könyvkiadó, Budapest. = Keegan I.
- John Keegan: Az iraki háború. Budapest 2003. = Keegan II.
- Németh István: XX. századi egyetemes történet. (II. köt. Európán kívüli országok). Osiris, Budapest, 2006. = Németh.
- Majoros István: Franciaország a nagyhatalmak között 1871-1940. Budapest, 2003. = Majoros.
- Niall Fergusson: The war of the world. A gyűlölet évszázadának története, Budapest 2008. = Fergusson I.
- Niall Fergusson: Empire, how Britain made the modern world, é. n. = Fergusson II.
- Michael J. Seth: A History of Korea from Antiquity to the Present, New York, 2011. = Seth
- Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről, é. n., II. köt. 26. p = Okmányok.
- Ormos Mária-Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, Budapest, 2003. = Ormos-Majoros.
- Richard Toye: Churchill's Empire. The World that Made Him, and the World He Made,

Oxford, 2010. = Toye

- Sally Marks: 1918 and After. The Postwar Era.; in Gordon Martel (szerk.:), The Origins of the Second World War Reconsidered. Second Edition (London: Routledge, 1999). = Marks
  - Scott W. See: The history of Canada. Second edition, Grey House, 2011. = See
  - Winston Churchill: A második világháború I-II. köt. Európa könyvkiadó, 1989. = Churchill.
  - Woodrow Wilson: essential writings and speeches of the scholar-president 402. p..
- Szerkesztette: Mario R. Di Nunzio. New York, 2006 = Nunzio

Önálló cikkek:

- Litván Dániel: Kultikus népvész. In.: BBC History (Hungary) 2012. november 29-33. p. = Litván.
- Peter Edwards: The Austen Chamberlain-Mussolini meetings. The Historical Journal, Vol. 14., No. 1. (Mar, 1971) 153-164. p. = The Austen Chamberlain-Mussolini meetings.